INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Raxmatova Rayhona Raxim qizi

Annotatsiya. Mazkur tezisda ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari, ularning xalqning milliy dunyoqarashi, tarixiy tajribasi va qadriyatlarini ifodalashdagi o‘rni yoritiladi. Frazeologik birliklar tarkibidagi obrazlilik, ko‘chma ma’no va milliy-madaniy komponentlar qiyosiy tahlil qilinadi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi iboralar asosida frazeologizmlarning semantik, strukturaviy hamda madaniy jihatdan o‘xshash va farqli tomonlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: frazeologik birlik, lingvomadaniyatshunoslik, milliy dunyoqarash, obrazlilik, ko‘chma ma’no, qiyosiy tahlil, tarjima, ingliz tili, o‘zbek tili.

Til xalqning tarixiy xotirasi, madaniy tajribasi va milliy tafakkurini aks ettiruvchi muhim vositalardan biridir. Ayniqsa, frazeologik birliklar xalqning turmush tarzi, urf-odatlari, qadriyatlari va dunyoni idrok etish usulini o‘zida mujassamlashtiradi. Oddiy so‘zlardan farqli ravishda, iboralar ko‘pincha ko‘chma ma’noda qo‘llanib, muayyan obraz yoki vaziyatni ta’sirchan tarzda ifodalaydi. Frazeologik birliklar tarkibidagi ma’no faqat ularni tashkil etuvchi so‘zlarning lug‘aviy mazmunidan kelib chiqmaydi. Ularning umumiy ma’nosi tarixiy, ijtimoiy va madaniy tajriba bilan bog‘liq holda shakllanadi.[2] Shu sababli bir tildagi iborani boshqa tilga so‘zma-so‘z tarjima qilish har doim ham uning mazmunini to‘liq ifodalash imkonini bermaydi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarni qiyosiy o‘rganish ikki xalqning milliy tafakkuri va madaniy qarashlaridagi umumiy hamda o‘ziga xos jihatlarni aniqlashga yordam beradi. Mazkur tezisning maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini tahlil qilish, ularning shakllanish omillari va tarjimadagi muammolarini yoritishdan iborat.

Frazeologik birliklar tilning barqaror, tayyor holda qo‘llanadigan va ko‘pincha ko‘chma ma’no ifodalovchi birliklari hisoblanadi. Ular nutqqa obrazlilik, ta’sirchanlik va emotsional-ekspressivlik baxsh etadi. Frazeologizmlarning ma’nosi tarkibidagi alohida so‘zlarning ma’nosidan farq qilishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi “to spill the beans” iborasi so‘zma-so‘z “loviya to‘kmoq” degan ma’noni bildirsa-da, amalda “sirni oshkor qilmoq” ma’nosida qo‘llanadi. O‘zbek tilida unga “sirni ochmoq” yoki “sirni oshkor qilmoq” kabi birliklar mazmunan yaqin keladi. Frazeologik birliklarning shakllanishida xalqning kundalik hayoti, kasb-kori, tarixiy voqealari va urf-odatlari muhim rol o‘ynaydi.[1] O‘zbek tilidagi “og‘ziga talqon solmoq”, “ko‘ngliga qaramoq”, “qo‘li ochiq” kabi iboralar xalqning ijtimoiy munosabatlari va axloqiy qarashlari bilan bog‘liq holda shakllangan. “Og‘ziga talqon solmoq” iborasi sukut saqlashni, “ko‘ngliga qaramoq” iborasi esa boshqa insonning his-tuyg‘ularini hisobga olishni anglatadi.

Ingliz tilida ham frazeologik birliklar xalqning tarixiy va madaniy tajribasini aks ettiradi. Masalan, “break the ice” iborasi dastlabki noqulaylikni bartaraf etib, suhbatni boshlash yoki munosabatni yaxshilash ma’nosida ishlatiladi. O‘zbek tilida ushbu ma’noga “suhbatga yo‘l ochmoq”, “gap boshlab bermoq” yoki “oradagi sovuqlikni yo‘qotmoq” kabi ifodalar yaqin bo‘lishi mumkin. Biroq bu birliklarning obrazli asoslari va qo‘llanish doirasi bir-biridan farq qiladi. Frazeologik birliklarning muhim xususiyatlaridan biri ularning milliy-madaniy komponentga ega bo‘lishidir.[4] Bunday komponent ibora tarkibidagi predmet, hayvon, taom, kiyim-kechak yoki urf-odat nomlari orqali namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, o‘zbek tilida “do‘ppisini osmonga otmoq” iborasi nihoyatda xursand bo‘lish ma’nosini anglatadi. Ushbu iboraning obrazli mazmuni o‘zbek milliy kiyimlaridan biri bo‘lgan do‘ppi bilan bog‘liq.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ingliz tilida esa “over the moon” iborasi juda xursand bo‘lish ma’nosida qo‘llanadi. Har ikki ibora bir xil hissiy holatni ifodalasa-da, ularning obrazli asoslari turlicha.

Frazeologik birliklar inson xarakteri va xulq-atvorini ifodalashda ham faol qo‘llanadi. Ingliz tilidagi “a couch potato” iborasi ko‘p vaqtini televizor qarshisida o‘tkazadigan, kamharakat insonni bildiradi. O‘zbek tilida bu ma’noni “dangasa”, “bekorchi” yoki “uydan chiqmaydigan odam” kabi so‘z va birikmalar orqali ifodalash mumkin. Biroq inglizcha iboraning obrazliligi va kinoyaviy mazmuni o‘zbekcha muqobillarda to‘liq saqlanmasligi mumkin. O‘zbek tilida insonning saxiyligi “qo‘li ochiq”, xasisligi esa “qo‘li qattiq” kabi iboralar orqali ifodalanadi. Ingliz tilida ushbu ma’nolarga “open-handed” va “tight-fisted” birliklari yaqin keladi. Bu misollar ikki tilda ayrim frazeologik obrazlarning o‘xshashligini ko‘rsatadi. Bunday o‘xshashliklar insonning umumiy hayotiy tajribasi va jismoniy harakatlarni mavhum tushunchalarni ifodalash uchun qo‘llash bilan izohlanadi. Frazeologik birliklarni qiyosiy o‘rganishda to‘liq ekvivalent, qisman ekvivalent va ekvivalentsiz birliklarni farqlash muhimdir.[3] To‘liq ekvivalentlar shakl va ma’no jihatidan bir-biriga yaqin bo‘ladi. Masalan, ingliz tilidagi “to lose one’s head” va o‘zbek tilidagi “boshini yo‘qotmoq” iboralari ayrim kontekstlarda hayajon yoki sarosimaga tushish ma’nosini ifodalashi mumkin. Qisman ekvivalentlarda umumiy ma’no saqlanadi, biroq obraz yoki grammatik tuzilish farq qiladi. Ekvivalentsiz frazeologizmlarda esa boshqa tilda aynan mos keladigan birlik mavjud bo‘lmaydi.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishda so‘zma-so‘z tarjima ko‘pincha kutilgan natijani bermaydi. Masalan, “It’s raining cats and dogs” iborasini so‘zma-so‘z “mushuk va itlar yog‘moqda” tarzida tarjima qilish mazmunni buzadi. Ushbu iboraning o‘zbekcha muqobili “chelaklab yomg‘ir yog‘moqda” yoki “yomg‘ir quyib yog‘moqda” tarzida berilishi mumkin. Bu holatda tarjimon iboraning tashqi shaklini emas, balki uning kommunikativ va obrazli ma’nosini saqlashga intiladi.Frazeologik birliklar badiiy matnlarda muallifning uslubiy maqsadini amalga oshirishga ham xizmat qiladi. Ular qahramonning ruhiy holatini, munosabatini yoki muayyan vaziyatga bahosini qisqa va ta’sirchan tarzda ifodalash imkonini beradi. Shu sababli frazeologizmlarni tarjima qilishda nafaqat lug‘aviy ma’no, balki matnning uslubi, konteksti va milliy-madaniy mazmuni ham hisobga olinishi kerak. Frazeologik birliklarni o‘rganish chet tilini o‘zlashtirish jarayonida ham muhim ahamiyatga ega. Til o‘rganuvchi faqat grammatik qoidalarni bilish bilan cheklanib qolmasdan, tilda mavjud barqaror birikmalarning ma’nosi va qo‘llanish shartlarini ham o‘zlashtirishi zarur. Aks holda, u grammatik jihatdan to‘g‘ri, biroq madaniy va uslubiy jihatdan noo‘rin ifodalardan foydalanishi mumkin.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi frazeologik birliklar xalqning milliy dunyoqarashi, tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim til birliklaridir. Ular nutqqa obrazlilik, ta’sirchanlik va emotsional mazmun baxsh etadi. Frazeologizmlarning ma’nosi ko‘pincha ularni tashkil etuvchi so‘zlarning bevosita mazmunidan farq qilgani sababli, ularni tushunish va tarjima qilishda kontekst hamda lingvomadaniy omillarni hisobga olish zarur. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek tillarida ayrim frazeologik birliklar umumiy insoniy tajriba asosida o‘xshash ma’nolarni ifodalaydi. Shu bilan birga, ularning obrazli asoslari, milliy komponentlari va qo‘llanish xususiyatlarida sezilarli farqlar mavjud. Frazeologik birliklarni to‘g‘ri anglash va tarjima qilish ikki xalq madaniyatini chuqurroq tushunishga, shuningdek, til o‘rganuvchilarning lingvomadaniy va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Kunin A. V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. — Moskva: Vysshaya shkola, 1996.
2.Cowie A. P. (Ed.). Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. — Oxford: Clarendon Press, 1998.
3.Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. — 3rd ed. — London: Routledge, 2018.
4.Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. — Toshkent: O‘qituvchi, 1978.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.